

STANISLAV ŽAŽA

VÝPOVĚDNÍ FORMY S VÝRAZY PŘECE, VŽDYŤ A JEJICH RUSKÝMI EKVIVALENTY

Výzkum výpovědních forem sloužících k vyjádření té či oné komunikativní funkce výpovědi spočívá především v analýze součinnosti konstitutivních elementů těchto výpovědních forem, tj. v popisu spolupůsobení lexikálních, gramatických a fonických prostředků fungujících v dané výpovědní formě.

V různých výpovědních formách mají ovšem tyto jednotlivé prostředky různou míru uplatnění. Při popisu konfrontačním je pak nadto třeba počítat s tím, že v ekvivalentních výpovědních formách obou porovnávaných jazyků mohou mít uvedené konstitutivní elementy (tj. částice a izofunkční výrazy, gramatické formy a intonační prostředky) nestejnou důležitost a specifickou váhu.

Výrazným konstituentem některých výpovědních forem jsou prostředky lexikální. K takovým patří např. výrazy *přece*, *vždyť*. Jak je u slov podobného typu (sr. *snad*, *asi*, *také*, *sice*, *totiž*, *rovněž*, *jen*, *leda*, *ještě*, *již* ap.) obvyklé, nejsou lingvisté jednotni stran jejich slovnědruhové příslušnosti (sr. např. o *přece* v SSJČ II 999 a v SSČ 400, o *vždyť* u J. Vachka 94 a v MČ II 230). Tato nejednotnost vyplývá především z toho, že dosavadní popisy těchto slov jejich funkce dosud v úplnosti nepostihují.

Slovnědruhová charakteristika není však pro nás v dané chvíli důležitá, proto užíváme pro ně neutrálního termínu „výrazy“ nebo „slova“.

Společným rysem uvedených slov je to, že mají funkci konektivní, spojují, resp. konfrontují danou výpověď s možnou, popř. předpokládanou informací existující ve vědomí adresáta výpovědi — s preinformací (o termínu viz Adamec 133); srov. Daneš 1985.

Pokusíme se popsat výpovědní formy obsahující tyto konektory a konfrontovat je s ekvivalentními konstrukcemi ruskými.

Ve výrazu *přece* tkví invariantní významový rys ‚poukaz na rozpor s nějakou předcházející skutečností‘. Tento rys se však realizuje rozdílně ve dvou výpovědních formách.

A. Výraz *přece*, zpravidla ve spojení s příklonným *jen*, je intonačním

centrem výpovědi, např. *Pavel přece (jen) přišel, Tvůj bratr má přece (jen) pravdu, Přece jen se jí to podařilo. Bude asi přece jen pršet.*

V preinformaci této výpovědi je obsaženo vědomí o nejisté realizaci nějaké skutečnosti, o existenci nějaké překážky, nepříznivé okolnosti, popř. až očekávání nebo vědomí o realizaci skutečnosti protikladné. Mluvčí se ve své výpovědi staví na stanovisko, které tuto nejistotu nebo překážku vyvrací, někdy s odstínem uspokojení (i když sám o realizaci dané skutečnosti nemusí být vždy plně přesvědčen, jak o tom svědčí možnost užití zpochybňujících výrazů *asi, možná, pravděpodobně. . .*).

Ekvivalentním prostředkem ruským jsou výrazy *все-таки (все ж таки), все же: Павел все-таки // все же пришел. — Твой брат все-таки прав. — Все же ей это удалось. — Кажется, все-таки пойдет дождь atd.*

Výrazu *prece (jen)* lze v tomto významu užít nejen ve větě jednoduché, ale i ve výpovědi souvětí. Může to být útvar, jehož dvě části jsou spojeny souřadně: první část navozuje preinformaci ve výše uvedeném smyslu, druhá pak bývá uvozena odporovací spojkou *a, ale*. Synonymem výrazu *prece (jen)* je zde *přesto, nicméně*. V ruštině pak je uvozující spojkou *но, а, и*, synonymními výrazy pro *все-таки, все же* jsou *все равно*, тем не менее. Např. *Umí to, a přece se zmýlil. Он это знает, а все же ошибся. — Вечно се с ними хádám, але přece је тmт велице rád. Я с ними вечно бранюсь, но все-таки их очень люблю. — Prsty se mi trochu třásly, ale přece jen jsem si ukroutil papiroso. Пальцы у меня немного дрожали, но я все-таки свернул папиросу. — Vím, že spěcháš, ale přesto mě pozorně vyslechni. Я знаю, ты торопишься, и все-таки выслушай меня внимательно.*

Může však jít také o souvětí přípustkové. Stojí-li v něm přípustková věta na prvním místě, pak už sám její uvozující element (*přestože, ačkoli, аf, хотя, несмотря на то что, как ни . . .*) napovídá, že možné očekávání následku nějaké skutečnosti bude vyvráceno obsahem věty hlavní. *Přece* v hlavní větě pak toto vyvrácení jen dotvrzuje. Např. *Ačkoli jsme na nedostatky upozorňovali, přece nebyly odstraněny. Хотя мы сигнализировали о недостатках, они все-таки не были устранены. — А přestože jsem neměl čas studovat nové role, přece jsem je studoval narychlo, по nocích. И хотя у меня не было времени изучать новые роли, я все-таки учил их на ходу, по ночам (Шалапин). — Аf ho sebevícе zvali, přece nepřišel. Сколько его ни звали, он все-таки не пришел.*

B. Výraz *prece* není intonačním centrem výpovědi. Např. *Není to přece poprvé. — Za to přece nikdo nemůže. — Nemáš se čeho bát, máš přece nadání. — Přece jsme sousedé, nebudeme se hádat. — Vidíte přece, že odpočívá.*

V preinformaci této výpovědi je obsažen předpoklad, že někdo nenáležitě oceňuje (přehlíží, nedoceňuje, přeceňuje) nějakou skutečnost. Výpověď sama má pak komunikativní funkci námitky s odstínem podivu přecházejícího slaběji či silněji ve výtku (uvědom si, že . . . / divím se, že si neuvědomuješ, že . . .)

Ruským ekvivalentem je výpověď obsahující výraz *ведь*, popř. o něco důraznější *же (vždy příklonné)* nebo i jejich spojení *ведь же: Это ведь не впервые. — Ведь в этом никто не виноват. — Тебе нечего бояться, ведь*

у тебя есть талант. — Ведь мы (же) соседи, чего нам ссориться. — Вы же видите, что он отдыхает.

Zesiluje-li výraz přece výzvu nebo rozkaz, přisuzuje se mu ráz citoslovce (sr. SSJČ II 999); má však v podstatě tutéž funkci jako v předcházejícím případě — uvádí námitku proti adresátem nenáležitě hodnocené situaci + výtku. Např. *Přestaň už přece plakat!* Перестань же, наконец, плакать! — *(Tak) nabíjej přece, říkám ti!* Заряжай же, я тебе говорю! (Бондарев) — *Počkejte přece!* Постоите же!

Konstrukce, v níž je výraz přece, stojící v tomto případě často na prvním místě, spojen s negativním tvarem futura, vyjadřuje rozhodné odmítnutí možnosti realizovat nějakou předpokládanou nebo navrhovanou skutečnost. V ruštině zde bývá nejčastěji negativní věta infinitivní + dativ subjektivý + же, např.: *Přece tady nebudeme nocovat!* Не ночевать (же) нам тут! — *Přece se s ním nebudu hádat!* Не спорить же мне с ним! Není však vyloučena ani konstrukce indikativní: *Přece se nebudu s nimi prát!* Ведь не буду же я с ними драться! // Не драться же мне с ними!

Komunikativní funkci námitky vyjadřuje i konstrukce s výrazem *vždyt*, stojícím vždy na prvním místě (popř. po spojce *ale*), viz Vachek 95. Proti přece, s nímž se však může kombinovat ve spojení (*ale*) *vždyt přece*, má silnější emocionální a apelativní ráz (jak to, že si neuvědomuješ, že... + ujišťuji tě, že je to nenáležitě). Např. *Proč jsi přišel tak pozdě? Vždyt už je deset hodin!* — *Jak to že odešel? Vždyt jsem ho tu viděl!* — *Kam spěcháš, vždyt máš dost času!* — *Ale vždyt mě vůbec neznáte!* — *Vždyt mi sám nabízel pomoc!* — *Vždyt on přece není Španěl!* — *Vždyt jsem to věděl, že se mi vysměješ!*

Ruským ekvivalentem jsou i zde výrazy *ведь*, *же*, příp. ve spojení s *да*, *но*, *а*, *небо* výraz *так* i: *Почему ты пришел так поздно? Ведь уже десять часов!* — *Как — ушел? Ведь я его здесь видел!* — *Куда ты торопишься, ведь у тебя достаточно времени!* — *Но ведь вы меня совсем не знаете!* — *Он же сам предлагал мне помощь! Так ведь он же не испанец!* — *Я так и знал, что ты будешь надо мной смеяться!*

Na rozdíl od přece nelze však výrazu *vždyt* užít pro rozhodné odmítnutí nějaké možnosti (sr. *Přece tady nebudeme nocovat!* Ve spojení s tvarem futura totiž *vždyt* signalizuje jen význam ‚uvědom si, že tvé hodnocení skutečnosti není/nemusí být náležité + ujišťuji tě, že smýšlím jinak‘: Kromě toho může být přítomen i odstín ‚uklidňuji tvé možné obavy‘. Např. *Vždyt tady nebudeme nocovat!* — *Vždyt já se s ním nebudu hádat!* — *Vždyt se maminka brzy vrátí, neboj se!*

V ruštině je v tomto případě na místě zase *ведь* (же), nikoli však konstrukce infinitivní: *Ведь не будем (же) здесь ночевать!* — *Ведь не буду я с ним спорить!* — *Ведь мама скоро вернется, не бойся!*

Závěrem chceme poznamenat, že porovnávací analýza různých konstrukcí s lexikálními elementy podobného typu jako uvedené, při níž je ovšem nutno vždy respektovat vztahy těchto slov k ostatním konstitutivním složkám výpovědi, umožní podle našeho názoru odhalit postupně všechny různorodé výpovědní formy vyjadřující tu či onu komunikativní funkci.

LITERATURA

- ADAMEC, P.: K вопросу о коннективной функции частиц и близких к частицам слов. In: *Aspects of Text Organization*, ed Z. Hlavsa, D. Viehweger. *Linguistica* 11. Praha 1985, s 133 — 139.
- BAUER, J. — MRÁZEK, R. — ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny 2, 3. vyd., Praha 1979.*
- BRAUSSE, U.: *Modalpartikeln als Konnektoren*, In: *Aspects...* (viz pozn. 1), s. 141n.
- BĚLIČOVÁ, H.: *Modální báze jednoduché věty a souvětí*. *Linguistica* 5. Praha 1983.
- Česko-ruský slovník, 1 — 2. Praha-Moskva 1973.
- ČMEJRKOVÁ, S.: O jednom typu zobrazovací perspektivy v ruském a českém textu. *ČsR*, 31, 1986, 2, s. 53 — 59.
- DANEŠ, F.: *Věta a text*. Praha 1985.
- DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. — KOŘENSKÝ, J.: *Práce o sémantické struktuře věty*. Praha 1973.
- Грамматика современного русского литературного языка. Москва 1970.
- GREPL, M. — KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- GROCHOWSKI, M.: *Partykuly polskie*. Warszawa 1986.
- KOMÁREK, M.: K jednomu funkčnímu rozdílu v soustavě partikulí. *SaS*, 40, 1979, s. 139 — 142.
- KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha 1962.
- KUBÍK, M. a kol.: *Русский синтаксис в сопоставлении с чешским*. Praha 1982.
- LÍZALOVÁ, L.: На что необходимо обратить внимание учащихся, занимающихся русским языком. *Brněnský učitel*, 2, 1967 — 68, s. 3 — 5.
- Mluvnice češtiny 2, 3. Praha 1986/87.*
- MRÁZEK, R.: Эмоциональность предложения и перспективы ее сравнительного исследования. In: *Otázky slovanské syntaxe IV/2*. Brno 1980, s. 93 — 98.
- НИКОЛАЕВА, Т. М.: *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*. Moskva 1985; rec. Čmejrková, S., *ČsR*, 31, 1986, 4, 185 — 188.
- Rusko-český slovník, 1 — 2. Moskva-Praha 1978.*
- Русская грамматика 1 — 2. Moskva 1980.*
- Русская грамматика. Moskva 1990.*
- Русская грамматика 1 — 2. Praha 1979.*
- СКОРЛУПОВСКАЯ, Е. В.: Союзная функция частиц в сложносочиненном предложении современного русского языка. *Русский язык в школе*, 1964, 1, с. 88 — 90.
- ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. Praha 1966.
- TRÁVNÍČEK, F.: *Mluvnice spisovné češtiny 2*. Praha 1951.
- VACHEK, J.: Glosa k novočeskému *vždyť*. *NR* 55, 1972, s. 94 — 97.
- Velký rusko-český slovník 1 — 6. Praha 1952 — 64.*
- ZIMEK, R.: *Sémantická výstavba věty*. *AUPO, Philologica* 44, Praha 1980.
- ŽAŽA, S.: K funkci některých konektivních částic v ruštině a češtině. *Sborník prací FFBU, A 36, 1988, s. 143 — 148.*

КОММУНИКАТИВНЫЕ ФОРМЫ ВЫСКАЗЫВАНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ СЛОВА *přese, vždyť* И ИХ РУССКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Автор статьи подвергает анализу чешские конструкции, содержащие слова *přese* и *vždyť*, и ищет их русские эквиваленты. Оставляя в стороне вопрос о принадлежности этих слов к той или другой части речи (наречиям, частицам), он обращает внимание на их функционирование в высказывании. В зависимости от характера преинформации (ср. статью П. Адамца в списке литературы) можно выделить два типа конструкций с *přese*: 1. к., выражающие опровержение говорящим какого-либо факта (иногда с оттенком удовлетворения). *Přese* здесь выступает в качестве инто-

национного центра. Его русским эквивалентом являются выражения *все же, все-таки*: Pavel přece přišel. Павел все-таки пришел. 2. к., выражающие а) возражение говорящего против мнения собеседника: Není to přece poprvé. Это ведь не впервые. б) категорическое отклонение какой-либо возможности: Přece tu nebudeme posovat. Не ночевать же нам тут! В конструкциях этого типа (2.) přece не является ИЦ, и его русские эквиваленты — слова *ведь, же*. Слово *vždyt* встречается в конструкциях 2-го типа, однако отличается от přece высшей степенью эмоциональности и апеллятивности.

Анализ разных лексических элементов подобного типа, производимый, конечно, всегда с учетом компетенции и других конститутивных элементов высказывания, позволит, по мнению автора, обнаружить, в конце концов, все разнообразные формы высказывания, обслуживающие ту или другую коммуникативную функцию (сообщение, согласие, возражение, протест, отклонение, обещание, вопрос, приказ...).

